

TAFOFIEL 51

ISSN 2593-3639

VERENIGING VOOR FUNERAIRE ARCHEOLOGIE

VOORWOORD

Ik heb de eer en het genoegen om als nieuwbakken voorzitter jullie onze nieuwste Tafofiel aan te kondigen. Eén die kan tellen...! De maanden juni, juli, augustus en september staan in het teken van de Franse ornamentist Georges Houtstont waarvan doorwinterde leden van vzw Epitaaf op een koude Februaridag in 2010 een 250-tal gipsen heeft weten samen te houden en een nieuw onderkomen heeft gegeven in het voormalig atelier Salu. In vergelijking met de funeraire fondsen van Salu en Beernaert is deze deelcollectie een buitenbeetje, maar daarom niet minder interessant, in tegendeel. Onze voormalige voorzitter, Linda Van Santvoort is al gedurende jaren bezig deze mysterieuze man – die we alleen kennen via zijn werk – de plaats te geven die hij (en vele van zijn al even illustere collega's), verdient als *sculpteur-ornemaniste*, een doorwinterde vakman die werkt in de schaduw van de architect. Dankzij twee tentoonstellingen, thematische rondleidingen, een monografie en deze Tafofiel komen we eindelijk meer te weten van dit onderbelicht aspect in de kunstgeschiedenis. Laura Porcu, onze conservator-restauratrice heeft, in het kader van deze tentoonstellingen enkele van deze gipsen aangepakt. Haar eerste bevindingen leest u in een korte bijdrage in deze nieuwsbrief! Ik wens haar alvast te bedanken voor haar gedreven en vrijwillige inzet. En nu we toch bij de bedankingen zijn aanbeland..., wil ik Linda Van Santvoort bedanken voor het voorzitterschap van de voorbije 10 jaar en alle bestuursleden – Sofie, John, Tim en Frederik – voor hun vrijwillige inzet en het vertrouwen... het beloven meer dan spectaculaire tijden te worden. Tenslotte nog even dit, u mag naar jaarlijkse gewoonte een zeer interessante ledendag verwachten en ook dit jaar zijn we getrouw aanwezig tijdens de Brusselse Openmonumentendagen... Veel leesplezier en tot ziens op een van onze boeiende activiteiten!

Voorzitter Tom Verhofstadt

1. DE GIPSCOLLECTIE VAN GEORGES HOUTSTONT IN DE VERZAMELING VAN EPITAAF 2
2. LA CONSERVATION DE LA COLLECTION HOUTSTONT.....10
3. HOUTSTONT EN DE GRAF-KUNST.....14
4. HOUTSTONT TENTOONSTELLING IN HET MUSEUM VAN DE NATIONALE BANK.....19
5. PUBLICATIE/ PUBLICATION HOUTSTONT.....20
6. IN HET VOETSPoor VAN HOUTSTONT- DAGEXCURSIE.....21
7. OPEN DEUR- HOUTSTONT IN HET ATELIER SALU.....21
8. LEDENDAG—UITSTAP LUIK.....22
9. OMD 2021.....23

Epitaaf vzw krijgt de steun van

In Juni verschijnt een monografie over het werk van beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont (° Parijs, 1832-⁺ 1912, Sint-Gillis) en opent een tentoonstelling in het Museum van de Nationale Bank. De publicatie en de tentoonstelling zijn een initiatief van urban.brussels. (zie verder 5)

Epitaaf opent parallel een tentoonstelling rond het fonds Houtstont dat deel uitmaakt van onze collectie en bewaard is in de ateliers Salu.

Wij zoomen kort in op het leven en werk van deze Franse kunstenaar, de collectie gipsen en hoe die in handen is gekomen van Epitaaf vzw en bekijken ook Houtstonts bijdrage in de funeraire kunst.

DE BEELDHOUWER-ORNAMENTIST GEORGES HOUTSTONT

Over zijn jeugd in Parijs waar hij geboren is in 1832 is weinig gekend. Evenmin is geweten waar hij zijn opleiding heeft genoten. Na een vrijwillige legerdienst ging hij aan de slag op de werf van het “*Nouveau Louvre*” in Parijs waarvan de transformaties kaderden in de ‘Haussmannisatie’ van de Franse hoofdstad onder het *Second Empire*. Onder leiding van architect Hector Lefuel was hij er actief vanaf 1856 tot 1861 met een onderbreking in 1859. Dat jaar verscheen Houtstont in Brussel waar hij mee de laatste hand legde aan de ornamentele sculptuur van de Congreskolom onder leiding van beeldhouwer Louis Melot. Houtstonts bijdrage in dit nationale monument bleef niet onopgemerkt.

Eind 1862 kwam hij op vraag van de architecten

Ornamenten op de gevel van het hotel van de gouverneur van de Nationale Bank, Brussel, Wildewoudstraat, arch. Henri Beyaert, Georges Houtstont ornamentist (foto LVS)

Henri Beyaert en Wijnand Janssens naar Brussel waar hij – aanvankelijk nog in onderaanneming van Louis Melot maar vanaf ca. 1864 zelfstandig- de ornamenten van de gevel en het interieur van het Hotel van de gouverneur van de Nationale Bank onder handen nam. Beyaert was een veeleisende architect en het gebouw van de Nationale Bank was een keerpunt in zijn carrière. Beyaert legde de lat hoog inzake de ornamentele afwerking en zijn verwachtingen ten aanzien van de Franse beeldhouwer-ornamentist waren hoog gespannen.

DE TAAK VAN DE ORNAMENTIST

Zijn werk onderscheidt zich van dat van de beeldhouwer. De ornamenten zijn gelieerd aan de architectuur en bestaan niet ‘autonoom’. De ornamentist vertaalt het ontwerp van de architect voor de ornamenten naar een driedimensionele uitvoering. De ornamentist -die soms ook zelf tekeningen maakt- zet die om naar een model; eerst in klei en dan via een mal naar een gipsen model.

Het gipsen model zal dienen om vervolgens het ornament uit te kappen in steen. Houtstont werkt volgens de Franse methode die er in bestond de ornamenten op de stelling te realiseren. Houtstonts ervaring met die werkwijze in zijn thuisland was het belangrijkste argument voor Beyaert om hem naar Brussel te lokken.

Ontwerp voor het ornament (Archief Nationale Bank) (© Patrick Van den Branden NBB)

Voor de decoratie van interieurs wordt er gewerkt in steen (Franse steen of marmer), maar ook in staff of *carton-pierre*. Al deze materialen en technieken beheerste Houtstont. Hij maakte ook de gipsen modellen voor houtsculptuur en voor bronzen armaturen. Houtstont werkte in zijn lange carrière vaak samen met de *Compagnie des Bronzes*.

Houtstont was ook maquettist en maakte op basis van het ontwerp van de architect een gipsen schaalmodel van een gebouw, een gevel, een detail van een gevel of zelfs een onderdeel van een interieur. Dergelijke maquettes speelden een grote rol in de communicatie tussen ontwerper en opdrachtgever en vaak waren ze ook van belang in de communicatie tussen alle betrokken actoren op de werf.

EEN PARIJZENAAR IN BRUSSEL

Hoewel het aanvankelijk niet zijn bedoeling was om in Brussel te blijven zal Houtstont er zich toch vestigen. In 1867 bouwde hij een atelier in de Veydtstraat in Sint-Gillis, van een terugkeer naar Parijs was dan geen sprake meer. Met zijn echtgenote Clémentine Laure Thiaucourt (*24 maart 1837 - † 1922, Sint-Gillis) bewoonde hij vanaf 1868 een woning aan de Charleroisesteenweg waarvan de tuin aansloot bij het atelier in de Veydtstraat.

Met de ingebruikname van zijn atelier kwam zijn bedrijf in een stroomversnelling en volgden de bestellingen elkaar op. Hij werkte samen met de meest gerenommeerde architecten van die tijd; Joseph Poelaert, Henri Beyaert, Wynand Janssens, Aphonse Balat, Louis De Curte, Pierre Jamaer, Emile Janlet, Henri Maquet, Jules Jacques Van Ysendyck enz. Zo slaagde hij er in grote opdrachten in de wacht te slepen. Dit tot groot ongenoegen van zijn concurrenten die met lede ogen moesten toezien hoe de Fransman de ornamentale uitwerking van de meest prestigieuze gebouwen in de hoofdstad naar zich toetrok. Dat alles was reden genoeg voor een stevig debat in de Brusselse gemeenteraad in 1891 waar openlijk de vraag werd gesteld of het wel verantwoord was dat steeds één en dezelfde 'aannemer' publieke opdrachten kreeg en of er dan geen bekwame Belgische concurrenten waren?

Dergelijke discussies gingen aan Houtstont voorbij vermits hij kon rekenen op de quasi onvoorwaardelijke steun van een aantal architecten. Die getuigden waarom ze de voorkeur gaven aan Houtstont. Beyaert loofde hem om zijn vakmanschap en loyaliteit. Ingenieur Wellens apprecieerde voor-

al het feit dat zijn atelier goed geëquipeerd was en De Curte tenslotte zag geen betere dan hij. Balat ging zelfs zo ver dat hij in hem het vertrouwen stelde om het ontwerp van een trapleuning in het kasteel van Laken aan hem toe te vertrouwen. Houtstonts bedrijf genoot een sterke reputatie; het was goed uitgerust en kon gekwalificeerd personeel inzetten. Daar hing een stevig prijskaartje aan vast maar ook dat kon die architecten die met hem wilden samenwerken niet tegen houden.

Het curriculum van Houtstont is indrukwekkend: Congreskolom, justitiepaleis, Paleis voor Schone Kunsten in de Regentschapsstraat (nu museum voor oude kunst), muziekconservatorium, Koninklijk Paleis in Brussel en Kasteel in Laken (na de brand van 1891), het Halfond van het Parlement, stationsgebouwen (Doornik, Leuven), scholen, fontein, tentoonstellingspaviljoenen enz.

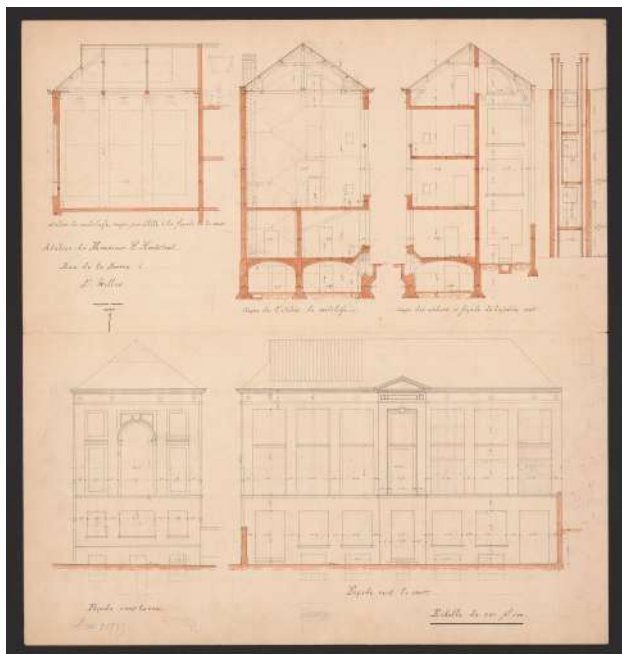
Ongetwijfeld was het atelier Houtstont ook actief bij private opdrachten. Voor landgenote Markiezin Arconati Visconti in haar Kasteel in Gaasbeek was Houtstont aan zet en zag hij na de dood van restauratie ontwerper Charle-Albert in 1889 zijn rol toenemen.

In zijn archief dat bewaard is in het Brusselse prentenkabinet (KBR) zijn de sporen aanwezig van een autonome en creatieve activiteit voor de rijkste Brusselaars.

Houtstont is natuurlijk niet de enige beeldhouwer-ornamentist van zijn tijd maar hij slaagde er in om zich binnen het segment van grote overheidsopdrachten en opdrachten met een publiek karakter op te werpen als toonaangevend.

Detail van de gevel van het koninklijk Paleis, arch. Henri Maquet, ornamenten door Houtstont 1904-1909 (foto LVS) Gipsmodel voor de kapitelen, foto afkomstig van het atelier Houtstont (©CIDEP)

Ontwerp van Henri Beyaert voor het atelier van Houtstont te Sint-Gillis (Brussel, KBR, prentenkabinet, Fonds Houtstont)

HET ATELIER VAN HOUTSTONT

Het gebouw in de Veydtstraat dateert van 1867 en kende een bewogen geschiedenis. Na het overlijden van Houtstont in 1912 erfde zijn echtgenote al zijn bezittingen. Er diende zich geen overnemer aan van het bedrijf. Het grote atelier was twee jaar na Houtstonts overlijden al in gebruik genomen door Arthur Dehoy, een lijstenmaker met grote naam. In 1930 onderging het atelier een grondige verbouwing waarbij de gevel van Beyaert – kant Veydtstraat– in art deco-stijl werd getransformeerd en de ateliers tot appartementen werden verbouwd. Lijstenmaker Dehoy bleef zeker tot 1969 actief in het gebouw, zo blijkt uit de Brusselse Almanak.

Veydtstraat 13, toestand 1999 (© Urban.brussels)

Interieur vlak voor renovatie, toestand 2010 (foto LVS)

Vanaf 1982 herbergde het pand het restaurant *Amadeus*. Dat had een bevreemdend decor waar overal gipsen ornamenten aan de blauwselekleurige muren waren opgehangen.

Mijn kennismaking met het atelier Houtstont klimt op tot medio jaren 1980. In de context van een doctoraatsonderzoek naar de 19de-eeuwse ateliers van schilders en beeldhouwers in Brussel kwam het spoor naar Houtstonts atelier onvermijdelijk aan de oppervlakte.

In 1987 organiseerde OKV (Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen) naar aanleiding van de uitgave van een nummer over kunstenaarsateliers een bezoek aan een reeks ateliers in het Brusselse waarop de abonnees konden inschrijven. Een lunch in atelier-restaurant *Amadeus* werd door de organisatie wegens te duur afgevoerd maar een bezoek aan het atelier Salu stond wel op het programma. Voor een aantal bestuursleden van Epitaaf was dat overigens de allereerste kennismaking met het atelier Salu.

Het gebouw in de Veydtstraat werd tenslotte in 2010 verkocht en in 2013 grondig verbouwd in opdracht van de Parijse Galerijhouder Templon.

DE GIPSEN VAN HET ATELIER HOUTSTONT

Vermits er geen enkele aanwijzing is naar een overnemer van het bedrijf Houtstont blijft de vraag wat er met de inboedel en uitrusting van het atelier gebeurde?

Toen Houtstont in 1903 zijn mandaat als professor van de klas 'modelage' aan de Academie van Sint-Joost-ten-Node na bijna 40 jaar stopzette schonk hij een reeks gipsen aan de school om die verder als didactisch materiaal te kunnen blijven gebruiken.

Na zijn dood schonk zijn weduwe in 1913 de overblijvende gipsen aan de Belgische staat in de hoop dat die de stukken zou verdelen over de academieën van het land om ze daar in te zetten in het onderwijs.

Gipscollecties waren een belangrijk onderdeel in het academisch onderwijs. Afgietsels van antieke beelden, van gebouwonderdelen, van de menselijke anatomie.... werden als model ingezet. Het natekenen van gipsen modellen was standaard in het kunstonderwijs. Veel van die gipscollecties zijn in de jaren 1950-1960 verwijderd. Het was een tijd dat er weinig tot geen waardering was voor dit soort verzamelingen waarvan het nut voor

het onderwijs al helemaal in twijfel werd getrokken. Het idee van 'erfgoed van het onderwijs' is pas veel later ontstaan. Niets ontziend zijn er dus heel wat gipscollecties op de container beland. Dat gebeurde ook meer dan waarschijnlijk met de gipsen van Houtstont die over de academieën werden verspreid en waarnaar intussen elk spoor bijster is.

Na de sluiting van restaurant *Amadeus* bleef het gebouw verwaarloosd achter. In de aanloop naar een verkoop van het gebouw werd een uitverkoop gehouden van achtergebleven plaasters (dan toch!). Die werden per stuk verkocht door de toenmalige eigenaar. Nogal wat 'bloemisten' waren geïnteresseerd om zo'n gips met floraal motief als decorstuk in de vitrine te plaatsen. Aan 10€ per stuk kon de prijs geen obstakel zijn. Een deel van de gipsen is dus op die manier verspreid.

De verkoop kwam Epitaaf ter ore en op de valreep werd het lot van alle achtergebleven stukken – zo'n 250 stuks – aangekocht. Op zondag 20 februari 2010 werden ze verhuisd van de Veydtstraat naar het atelier Salu waar ze tot op heden bewaard zijn.

Marcel Celis en Linda Van Santvoort bij de verhuis van de gipsen (© Epitaaf vzw)

Gipsen voorlopig uitgestald op de vloer van de fonteinzaal na de verhuis (© Epitaaf vzw)

Eerst werden de gipsen uitgestald op de vloer van de fonteinzaal en later opgestapeld op rekken in het depot op de gelijkvloerse verdieping.

In de aanloop naar deze Houtstont tentoonstelling werd het depot gereorganiseerd en werden reeds enkele gipsen door restauratrice Laura Porcu gereinigd (zie verder).

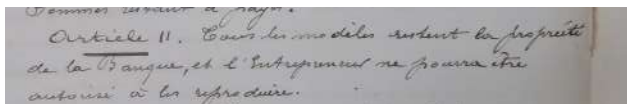

Gipsen uitgestald voor verkoop in het voormalig atelier in de Veydtstraat (© Epitaaf vzw)

HET FONDS HOUTSTONT– CONTEXT EN BE- TEKENIS

Gipsen modellen werden gemaakt i.f.v. specifieke gebouwen. In principe zijn die modellen eigendom van de opdrachtgever. Zo lezen we in het lastenboek opgesteld door Beyaert voor de ornamentale sculptuur van de Nationale Bank onder artikel 11 dat de gipsen modellen eigendom zijn van de bank en niet gekopieerd mogen worden. Die bekommernis was terecht, de architect en de ornamentist achtten het nodig om hun creatie veilig te stellen.

Detail uit het lastenboek opgesteld voor de ornamentale sculptuur van het hotel van de gouverneur van de nationale bank, 4 november 1862 (© Archief Nationale Bank)

De meest aangewezen plek om dergelijke gipsen te bewaren is het gebouw zelf. Zo zijn er een paar zeer interessante nog bewaarde gipscollecties die verband houden met grote restauratiecampagnes. Denk aan de gipsen modellen voor de restauratie van de kerk in Vezelay door Viollet-le-Duc die geëxposeerd zijn in een museum naast de kerk, of aan de gipsen modellen getoond in de 'bouwloods' naast de Sint-Janskathedraal van 's Hertogenbosch.

Gipsmodellen voor de figuren op de luchtbogen van de kathedraal van 's-Hertogenbosch (foto LVS)

Toch blijkt dat zulke modellen slechts zelden nog aanwezig zijn in het gebouw waarvoor ze bestemd waren. Het kasteel van Gaasbeek vormt daarop een uitzondering. Daar bleven de gipsen gemaakt door Houtstont en die gediend hebben voor de restauratie o.l.v. Charle-Albert in de periode 1886-1899 op de zolder bewaard. Rentmeester Van Cromphout maakte na voltooiing van de werken een inventaris van alle door Houtstont geleverde modellen en maquettes. Vandaag zijn de gipsen van Gaasbeek overgebracht naar een restauratie-

atelier in afwachting van een toekomstige rol in het kasteelmuseum. De gipsen uit Gaasbeek zijn op de collectie van Epitaaf na nog de enige bewaarde Houtstontgipsen. Enkele stukken worden nu getoond tijdens de tentoonstelling in het Museum van de Nationale Bank.

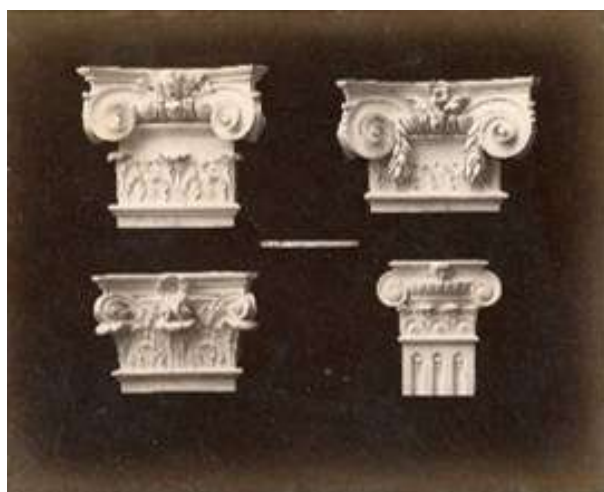

Maquette voor de erker 'petit Blois', Houtstont naar ontwerp van Charle-Albert (Kasteel van Gaasbeek)

De aard van de gipsen modellen die Epitaaf bewaart geven ons een beeld van het werk van de ornamentist. Dat beeld wordt bijgestuurd via een fotoreeks die bewaard is door het CIDEP en die wordt toegeschreven aan het atelier van Houtstont.

Die foto's van de gipsen modellen zijn op zich een studie waard. Op de werf waar Houtstont actief was geweest in zijn vaderland (Parijs, Louvre) werden systematisch foto's gemaakt van alle gipsen modellen door de bekende fotograaf Baldus. Die foto's hadden een dubbel doel: enerzijds een repertorium aanleggen van de ornamenten en anderzijds werden die foto's ook gebruikt in een soort logboek ter betaling van de ornamentisten. Het is ongetwijfeld met dat voorbeeld in het achterhoofd dat ook Houtstont professionele foto's liet maken van de gipsen modellen die door zijn atelier werden geproduceerd. De modellen zijn tegen een zwarte achtergrond geplaatst en in de meeste gevallen is er ook een schaal aanduiding bij

waaruit de grootte van het model kan worden afgeleid. De foto's die nog bewaard zijn tonen stukken van een andere aard dan wat er in het fonds Houtstont aanwezig is. Opvallend veel foto's betreffen kapitelen die natuurlijk een essentieel onderdeel zijn van de architecturale uitwerking van een gebouw. De foto's van de gipsen modellen getuigen van een verfijnde afwerkingsgraad die niet altijd aanwezig is bij alle stukken die nog bewaard zijn in het fonds Houtstont.

Foto's van gipsmodellen uit het atelier Houtstont (© CIDEP)

De stukken in de Epitaaf-collectie zijn van wisselende kwaliteit maar ze geven wel een idee van de zeer uiteenlopende opdrachten die de ornamentist moest behandelen. De meeste gipsen lijken bestemd te zijn voor interieurdecoraties. Mogelijk zijn het ook stukken die dateren uit de laatste periode van het atelier Houtstont (1900-1912). Geen enkele van de stukken kan aan één specifieke opdracht of gebouw worden gekoppeld en het is zelfs zeer de vraag of die identificatie ooit mogelijk zal zijn.

Sommige gipsen behoren niet tot de typische productie van de ornamentist, maar er is ongetwijfeld wel een reden waarom ze in het atelier zijn achtergebleven. Zo is er een portretmedaillon van een kale man in profiel. Mogelijk gaat het hier om een portret van architect Beyaert met wie Houtstont altijd heeft samen gewerkt. De gelijkenis met het portret van Beyaert op zijn herdenkingsmonument dat voorkomt op het door hem ontworpen ministerie van de Spoorwegen is groot. Die herdenkings-

plaat is van de hand van beeldhouwer Paul Du Bois (1859-1938). Het medaillon in de Houtstont collectie draagt een moeilijk leesbare signatuur die wijst in de richting van Gustave Dillens, ornamentist—mogelijk een medewerker van Houtstont?—en de jongere broer van de veel gekendere beeldhouwer Julien Dillens.

Reliëf van een man in profiel (fonds Houtstont ©Epitaaf vzw)

Onder: herdenkingsplaat Beyaert ministeriegebouw

Het is maar één van de voorbeelden die illustreren dat de gipsen van Houtstont ons nog voor een grote uitdaging plaatsen inzake identificatie.

Het belang van deze collectie staat evenwel buiten kijf. Het is wat er nog overblijft aan modellen van wat eens het grootste en meest professionele ornamenten-atelier was in Brussel. Het werk van beeldhouwer ornamentist Houtstont is onlosmakelijk verbonden met de bloeiperiode van de belle-époque architectuur die tot vandaag het karakter van de hoofdstad blijft bepalen.

BIBLIOGRAFIE

L. Van Santvoort, *Georges Houtsont en de ornamenten-koorts van de belle époque*, Erfgoed Brussel, 35, ed. Urban.brussels, 2021.

Wapen van Brussel (fonds Houtstont, ©Epitaaf vzw)

EEN MYSTERIEUZE MAN

Er is geen foto van Houtstont bekend.

Een 'signalement' of beschrijving in een visum van 1858 is de enige informatie over de persoon en hoe hij er heeft uitgezien.

SIGNALEMENT.	
Âgé de	26 ans
taille d'un mètre	78 centimètres
cheveux	châtains
front	mojen
sourcils	châtains
nez	fin
bouche	fine
barbe	blonde
menton	fin
visage	vale
teint	rose
SIGNES PARTICULIERS :	
Signature du Porteur :	
Houtstont	

Detail uit een visum van 1858 (© Stadsarchief Brussel)

HOUTSONT IN LAKEN

In de onmiddellijke omgeving van het atelier Salu in Laken zijn er nog sporen van het werk van Houtstont.

Houtstont werkte mee aan de ornamentale sculptuur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Laken. Nadat architect Joseph Poelaert de werf van de nog onvoltooide kerk achter zich liet en zijn plaats werd ingenomen door architect Louis De Curte was de ploeg van Houtstont op de werf om er de neogotische ornamenten uit te kappen. De werf van de Onze – Lieve – Vrouwekerk liep uit over verschillende decennia. De kerk is uiteindelijk nooit helemaal afgewerkt. De vele stenen kubussen die bedoeld waren om er ornamenten uit te kappen geven tot vandaag een wat eigenaardig beeld maar ze getuigen wel van een bouw praktijk die er in bestond de ornamenten in situ uit te kappen.

(Foto LVS)

Eveneens voor De Curte maakte Houtstont het portaal van de Sint-Barbarakapel die na de dood van Leopold I (1865) tijdelijk als koninklijke crypte werd ingericht.

Vandaag is dit portaal de toegang tot het koor van de oude parochiekerk van Laken. Salu bewaarde in zijn archief een foto van dat portaal gesignd door architect De Curte.

(Foto LVS)

Houtstont werkte opnieuw voor De Curte aan de ornamentale sculptuur van het Monument voor de Dynastie dat in 1880 werd ingehuldigd. Het pinakelmonument in neogotische stijl toont hoe architectuur en sculptuur op een uitgesproken manier in elkaar overvloeien. Houtstont was de ornamentist van dienst, de beelden waren het werk van verschillende beeldhouwers. Guillaume Geefs, leermeester van Salu, maakte het beeld van Koning Leopold I.

Ernest Salu I heeft de realisatie van dat monument met meer dan gewone belangstelling gade geslagen. Het grafteken dat hij in december 1880 ontwierp voor de familie Washer vertoont opvallende gelijkenissen met het Monument voor de Dynastie.

Bas-relief avant et après (©Epitaaf asbl)

INTRODUCTION

Le traitement de conservation des œuvres en plâtre qui appartiennent à la collection Houtstont a été réalisé en raison de leur état de conservation très précaire.

Les œuvres étaient recouvertes par d'importants dépôts incohérents (poussière, nids d'insectes, déchets d'animaux) qui doivent impérativement être supprimés.

Compte tenu de l'urgence de supprimer les dépôts susmentionnés, le traitement exécuté a été axé sur la conservation, laissant temporairement de côté la restauration proprement dite, qui comprend également une série d'opérations liées à l'esthétique (élimination des taches, comblements, retouche picturale).

Le traitement a permis d'étudier les pièces de manière approfondie et d'avoir des infos additionnelles sur les techniques de façonnage.

EN QUOI CONSISTE LA CONSERVATION

La conservation des œuvres d'art comprend toutes les opérations nécessaires pour assurer le maintien de l'état de conservation actuel des pièces et visent à assurer leur transmission aux générations futures.

Contrairement au concept de restauration qui est d'un type ponctuel, la conservation comprend une série d'interventions prolongées dans le temps (qui se répètent de manière programmée) dans le but de préserver la détérioration du bien tout en respectant son histoire matérielle.

LA CONSERVATION DE LA COLLECTION HOUTSTONT

Dans le cas des pièces faisant partie de la collection Houtstont, le but principal de la conservation a été la suppression des accumulations de poussière, le nettoyage de la surface afin d'éliminer la saleté plus tenace, et la consolidation des pièces affectés par des phénomènes de décohésion superficielle. Ces opérations sont très importantes et ont été effectuées en fonction des besoins des différentes pièces. Préalablement au traitement le restaurateur effectue un examen visuel approfondi et une documentation photographique exhaustive afin d'identifier les techniques d'exécution. Une nouvelle inspection visuelle est répétée après le dépoussiérage pour mieux identifier les traces d'outils.

Le dépoussiérage

Étant donné que la permanence des dépôts de poussière sur le plâtre est extrêmement néfaste parce que, à long terme, elle provoque une modification du pH vers l'acidité et la dissolution des couches superficielles (ce qui provoque visuellement une perte de lisibilité et de détails), l'opération de dépoussiérage reste complexe et délicate.

Le dépoussiérage doit être réalisé soigneusement, à l'aide de pinceaux souples de différentes dimensions pour pouvoir atteindre toutes les cavités et les contre-dépouilles des pièces. La poussière est simultanément aspirée à l'aide d'un aspirateur.

Pendant l'opération, le restaurateur veille à ce que la surface ne présente absolument des problèmes structurels, le cas échéant le dépoussiérage est interrompu et reporté à après la consolidation des zones vulnérables.

Perte de lisibilité causée par la dégradation de la surface (© Laura Porcu)

Le nettoyage

Après le dépoussiérage, il est possible de procéder au nettoyage proprement dit.

Celle-ci est aussi une opération très délicate étant donné de la sensibilité intrinsèque du plâtre à la moindre contribution d'humidité. Pour cette raison, il est préférable d'utiliser des méthodes à sec, généralement regroupés sous le nom de *dry cleaning*.

Le nettoyage est précédé par une phase de tests pendant laquelle des gommes vulcanisées à différentes duretés sont testées sur des petites portions de surface.

Les techniques de nettoyage à sec permettent de réaliser un nettoyage mécanique plus approfondi, sans risques pour la surface.

Tests de nettoyage à l'aide d'éponges vulcanisées à différente dureté
(© Laura Porcu)

ÉTUDE DE CAS : BAS-RELIEF AVEC TÊTE D'ANGE

Le bas-relief est constitué par deux parties qui à l'origine étaient attachées.

L'ensemble représente une décoration architecturale avec des motifs floraux, des feuilles et une tête d'ange entourée par ses ailes. Sur les côtés, deux bandes délimitent la composition dans la partie inférieure, tandis que dans la partie supérieure, le décor en ressort.

L'œuvre était encrassée et recouverte par une couche de poussière.

Après le dépoussiérage et le nettoyage il a été possible de mieux l'observer et de déduire plusieurs informations sur les techniques de réalisation :

- La présence de petites bulles (mesurant de moins de 1 mm à 1 ou 2 mm) sur la majorité de la surface laisse penser que la majorité de l'exécution a été réalisée par moulage.

Aussi, le bas-relief semble avoir été réalisé en plusieurs étapes :

- Dans un premier temps, une couche liquide de plâtre a été coulée à l'intérieur du moule ;

- Une fois la première couche sèche, une deuxième couche, plus liquide que la première, a été versée au-dessus : en observant les bords, en particulier ceux où la cassure s'est produite, on voit clairement passer une ligne qui marque ces deux premiers pas (Photo) ;

- Après ce processus, le moule a été enlevé et certaines pièces ont été ré-sculptées pour améliorer les formes ;

- Dans cette phase il a eu probablement lieu le modelage humide des corniches latérales, qui implique souvent l'utilisation de formes particulières appelées "guides" ou "raffetti".

- Enfin quelques éléments (la tête d'ange et certaines fleurs et raisins) ont été appliqués. Ces pièces ont très probablement été réalisées séparé-

ment.

- Pour ce qui concerne la finition il a été possible d'identifier la présence d'une couche de finition gris clair sur les deux corniches latérales du décor. Cette couche présente un motif linéaire et a probablement été réalisée pour créer un contraste clair-obscur et mettre en évidence la partie centrale.

Ligne de démarcation entre les deux couches de plâtre (© Laura Porcu)

ÉTUDE DE CAS : BAS-RELIEF À THÈME MUSICAL

Ce bas-relief est constitué par une seule pièce. Le décor représente un motif à thème musical, avec des instruments (flûte, clarinette et cor de chasse) et des feuilles de laurier, au centre une partition.

Bas-relief à thème musical, pendant le nettoyage (© Laura Porcu)

La particularité de cet ouvrage dérive du fait que la surface montre plusieurs étapes du façonnage : certains éléments ont été réalisés et finis tandis que d'autres détails sont à peine esquissés.

L'observation du croquis de dessin est très importante pour comprendre les étapes du façonnage :

le dessin de l'œuvre à réaliser est tracé par gravure directe sur la surface à décorer afin de vérifier l'équilibre de la composition, les proportions des pièces et leur relation.

Détail des parties esquissées (© Laura Porcu)

Ensuite la pâte est étalée en plusieurs couches sur un support, évoquant de manière rudimentaire la forme à réaliser. Le modelage définitif est fait quand la pâte est encore humide ou parfois à sec.

Les ornements sont modelés sur la base. Celle-ci est réalisée en plusieurs couches : les premières couches sont plus granuleuses car elles contiennent des agrégats plus grossiers (le granulat sert à minimiser la fissuration qui se produirait du fait des phénomènes naturels de retrait de la pâte pendant les phases de séchage), tandis que les dernières sont très fines pour permettre une modélisation extrêmement précise.

L'œuvre était recouverte par une couche de poussière. L'intervention de conservation a consisté en le dépoussiérage et nettoyage de la surface.

CONCLUSION

La conservation des œuvres de la collection Houtstont procède lentement, compte tenu qu'elle est réalisée en tant que projet de bénévolat volontaire. Néanmoins, ça donne l'occasion pour observer soigneusement les pièces et faire des hypothèses.

Dans les cas présentés ci-dessus par exemple, on pourrait dire que c'est assez probable que ce n'est pas la même main qui les a réalisés, mais on ne sait pas dire avec certitude par qui elles ont été créées. Cette incertitude est causée par le fait qu'il n'y a aucune signature sur les pièces, ce qui est malheu-

reusement très courant lorsqu'il s'agit de décorations architecturales en stuc.

Cependant, d'après leur aspect on peut supposer que les deux ouvrages avaient une destination très différente : le premier, plus élaboré au niveau iconographique et raffiné au niveau exécutif semble être une œuvre terminée, peut-être un exemple de répertoire à montrer à des clients potentiels, tandis que le bas-relief à thème musical semble plutôt être une étude, un travail en cours.

Nous espérons que la poursuite des opérations de conservation nous permettra d'obtenir d'autres informations précieuses, qui conduiront à de nouvelles hypothèses et potentiellement d'augmenter les connaissances sur cet intéressant artiste et son entourage.

De periode van activiteit van Houtstont valt samen met een hoogconjunctuur in de funeraire kunst. Dat hij als ornamentist een bijdrage heeft gehad in de realisatie van sommige grafmonumenten valt dus in de lijn der verwachting.

Voorlopig kunnen vijf graftekens met Houtstont in verband worden gebracht maar we durven te veronderstellen dat het er in de praktijk meer zijn geweest.

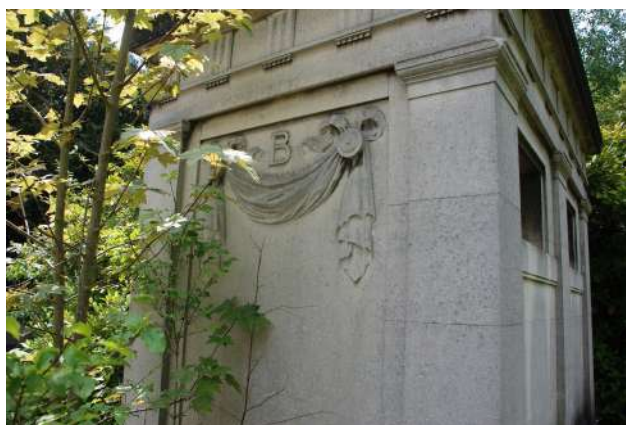
Zijn meest opgemerkte bijdrage is ongetwijfeld het familiemausoleum Goblet d'Alviella op de begraafplaats van Court-Saint-Étienne, opgericht in 1885-87. (1) Eugène Goblet d'Alviella was professor aan de *Université Libre de Bruxelles* waar hij de 'Geschiedenis van de godsdiensten' doceerde. Hij was een vooraanstaand lid van de vrijmetselaarsloge en het is dus geen toeval dat logebroeder architect Adolphe Samyn zijn grafteken heeft ontworpen. De uitvoering van het grafteken werd toevertrouwd aan de zorg van Houtstont die eerder al met architect Samyn had samengewerkt.

Maar misschien ligt de link tussen Houtstont en Eugène Goblet d'Alviella meer voor de hand. Ze woonden in elkaars buurt; het prachtige herenhuis van Goblet d'Alviella in de Faiderstraat 10 te Sint-Gillis (ontwerp van architect Octave Van Rysselberghe) grensde zo goed als aan de tuin van het huis en atelier van Houtstont.

Het graf is bezaaid met symbolen uit verschillende godsdiensten. (foto LVS)

Op de begraafplaats van Ukkel aan de Dieweg staan twee klassieke monumenten kort bij elkaar, naar ontwerp van architect Henri Maquet. Een eerste monument van de bankiersfamilie Lambert dateert van 1886. (2) Plannen voor een gelijkaardig monument, gemaakt in 1909, zijn bewaard in de archieven van Houtstont, en vermelden de naam Bauer. Houtstont werkte vaak samen met architect Maquet die hem dus ook aansprak voor de realisatie van deze monumenten.

Graftekens van de familie Lambert en Bauer op de begraafplaats Ukkel Dieweg (foto LVS)

Tekening voor het graf Bauer bewaard in het fonds Houtstont (Prentenkabinet, map 23)

Houtstonts inbreng op de begraafplaats van Brussel (Evere) ligt in het verlengde van zijn activiteiten in de hoofdstad. De begraafplaats van Brussel werd aangelegd op initiatief van burgemeester Anspach en werd geopend in 1877.

Aan het rond punt van de burgemeesters ligt het graf van de Brusselse schepen de L'Eau d'Andrimont. Het graf is opgericht op initiatief van de *Association pour secourir les pauvres honteux* waarvan de L'Eau d'Andrimont voorzitter was. Begin 1885 werd er een wedstrijd uitgeschreven onder patronage van koning Leopold II. De jury bekroonde het ontwerp van architect Ernest Acker. Het grafteken draagt een bronzen portretmedaillon gesigeneerd door beeldhouwer Julien Dillens, gemaakt door de *Compagnie des Bronzes*. Het is Cecilia Vandervelde die in haar boek dit graf in verband brengt met Houtstont als uitvoerder. (3)

Grafteken de l'Eau d'Andrimont, Rond Punt van de Burgemeesters op de begraafplaats van Brussel (foto LVS)

HET GRAF VAN BURGEMEESTER JULES ANSPACH

Burgemeester Jules Anspach overleed de 18de mei 1879 op 49 jarige leeftijd na een politieke blitz-carrière; Brussels gemeenteraadslid op zijn 28ste, schepen op zijn 30ste en vanaf 1863 tot aan zijn overlijden burgemeester.

Anspach zette Brussel op de kaart met de vele ingrijpende saneringsprojecten waarvan de overweldig van de Zenne en de aanleg van de nieuwe centrale boulevards de meest prestigieuze was. Het was in de context van deze grote stedenbouwkundige en architecturale ontwikkelingen dat het bedrijf van Houtstont kon gedijen.

Portret van Anspach (© KIK-IRPA Blegium)

Toen Anspach in 1877 de nieuwe Brusselse begraafplaats opende kon hij wellicht niet vermoeden dat hij bij de eersten zou zijn om er plechtig te worden begraven.

De begrafenis van een van Brussels meest populaire burgemeesters ging gepaard met de nodige luster en verliep volgens het voorgeschreven burgerlijke ceremonieel en op kosten van de stad. In het huis van Jules Anspach – Zandstraat 18 (Almanach 1876)- werd een rede gehouden door loge-broeder Eugène Goblet d'Alviella in naam van *Les Amis Phi-*

lantropes. (4) In stoet werd dan de kist op een lijkwagen, die de stad eerder had besteld bij de gerenommeerde firma van de gebroeders Jones, naar de begraafplaats gebracht. (5)

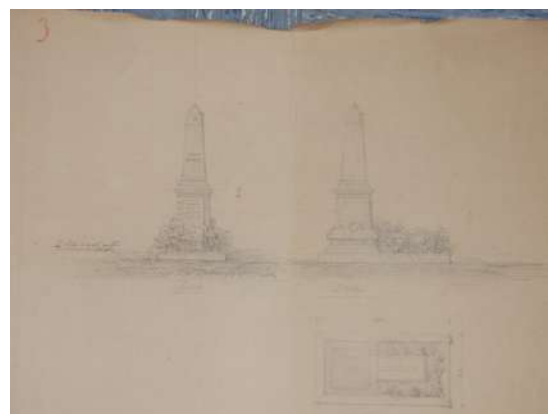

Mausoleum van Jules Anspach op de begraafplaats van Brussel (Evere), aan het rond punt van de Burgemeesters (foto LVS)

Het stadsbestuur besliste ter zijner eer een monument op te richten in de stad (6) en een mausoleum op de Brusselse begraafplaats.

Stadsarchitect Pierre Victor Jamaer maakte drie voorontwerpen waaruit het college van burgemeester en schepenen in haar zitting van 1 augustus 1879 er één moest uitkiezen.

De drie ontwerpen die stadsarchief Jamaer aan het schepencollege heeft voorgelegd, van boven naar onder nr. 1, 2, 3 (©SAB Cultes 1711 / begraven 12)

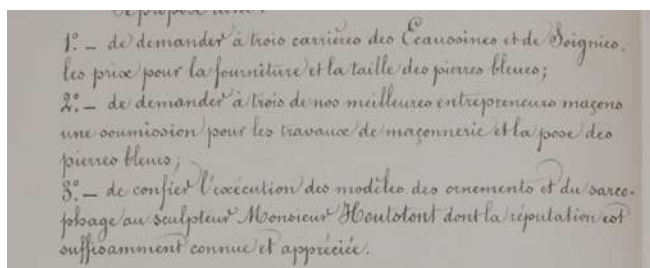
De ontwerpen 2 en 3 tonen een obelisk op een sokkel in de vorm van een cippe. Het was een typologie die zeer populair was in de jaren 1870 en waarvan er aan het rond punt van de Burgemeesters nog wel meer stonden. Ontwerp nr. 1 toont een mausoleum dat veel monumentaler is met meer aandacht voor decoratie. De sarcofaag onder gedrapeerde lijkwade geeft het geheel ook meer theatraliteit.

Rond punt der burgemeesters (foto LVS)

In mei 1880 toonde Jamaer het college zijn definitieve tekening waarbij hij rekening had gehouden met het advies van Schone Kunsten en ook met enkele opmerkingen bij zijn ontwerp geformuleerd door architect Henri Beyaert.

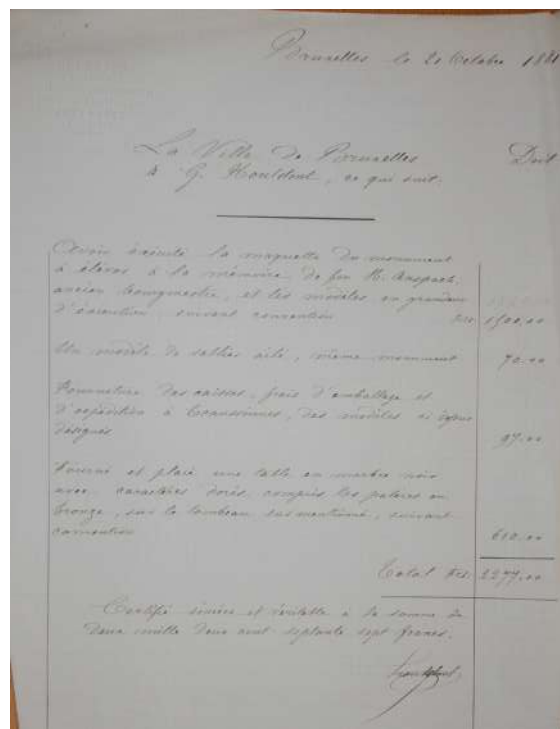
In een overzicht dat is opgesteld door de stedelijke administratie kan gevolgd worden welke stappen er zijn gezet tussen de opdracht en de uitvoering. Daarbij valt de beslissing op dat voor de uitvoering van de gipsen modellen voor de ornamenten men niet werkte via aanbesteding maar de opdracht rechtstreeks toewees aan beeldhouwer-ornamentist Georges Houtstont "dont la réputation est suffisamment connue et appréciée".

Detail uit : Monument J. Anspach, résumé des délibérations du Collège et de la Section des Beaux-Arts ((©SAB Cultes 1711 / begraven 12)

Inderdaad, Houtstont werkte voor verschillende opdrachten van de stad al vele jaren samen met stadsarchitect Jamaer.

Voor de levering van stenen en de bouw zelf werd er wel via een beperkte aanbesteding gewerkt. Het was Dascotte & Cie uit Ecaussines die de steenlevering in de wacht sleepte. Aannemer Oscar Lacroix uit de Ursulinenstraat te Brussel werd belast met de constructie.

Afrekening Houtstont, 21 oktober 1881 ((©SAB Cultes 1711 / begraven 12)

Uit de afrekening van Houtstont vernemen we dat hij een gipsen maquette heeft gemaakt voor het monument en alle gipsen modellen voor de ornamenten op ware grootte. Initieel was zijn opdracht om alles in 6 weken rond te krijgen, maar die termijn werd ruim overschreden, er werden immers bijkomende modellen gevraagd voor de zandloper en de omgekeerde fakkel; oorspronkelijk niet voorzien. Houtstont verpakte de modellen in kisten en verstuurde die naar Dascotte in Ecaussines waar ze door het steenhoudersbedrijf werden uitgekapt.

Mausoleum Anspach, omgekeerde fakkel, symbool van het uitdovend leven (foto LVS)

Het grafteken van Jules Anspach werd gepubliceerd in het album van J. Fonteyne, *Recueil d'architecture funéraire* (7) waarmee het op zijn beurt een model werd voor de funeraire architectuur.

Waar Houtstont zelf begraven is blijft een mysterie. (8)

De grafmonumenten zijn binnen Houtstonts oeuvre misschien niet zijn meest opvallende realisaties. Ze bevestigen wel zijn samenwerking met een aantal vooraanstaande architecten. Binnen het oeuvre van beeldhouwer ornamentist Georges Houtstont is het graf van Anspach exemplarisch voor zijn bevoorrechte positie inzake stadsopdrachten.

-----

(1) Meer over dit merkwaardige grafmonument :

Ad. Samyn, 'Une application de la symbolique comparée à l'architecture funéraire.', *L'Emulation*, 1888, 145-149.
Marcel Celis, 'Court-Saint-Etienne. Mausoleum Goblet D'alviella', *De beeldentaal van symbolen, Monumenten & Landschappen*, Cahier 7, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, Brussel, 2002, 170-173.

(2) Marleen Piryns, 'Het grafmonument Lambert op het Oud kerkhof van Ukkel', *Epitaaf Nieuwsbrief*, nr. 21, 1993. http://www.epitaaf.org/wp-content/uploads/2017/09/Epitaaf_Nieuwsbrief_21_1993.pdf

(3) Cecilia Vandervelde, *La Necropole de Bruxelles, Etude de l'architecture et de la sculpture funéraires, des symboles et des epitaphes. Inventaires*, Brussel, 1991, p. 230.

(4) Christophe De Spiegeleer, *Le suprême hommage. De omgang met de dood van koninklijke en politieke elites in België tussen 1830 en 1940*, VUBpress/Liberas, 2020, p.255.

(5) Idem, p. 11

(6) Frederik Tinck, "On ne cult pas un monument comme on fait un pan" de lange en complexe bouwgeschiedenis van de Anspachfontein, *Tafofiel* 44, sept. 2019.

(7) Meer over dit album in *Tafofiel* 40.

(8) op de begraafplaats van Sint-Gillis kon zijn graf niet getraceerd worden.

Jules Fonteyne, *Recueil d'architecture funéraire*, Brussel (Epitaaf bibliotheek)

4. HOUTSTONT TENTOONSTELLING IN HET MUSEUM VAN DE NATIONALE BANK TE BRUSSEL

GEORGES HOUTSTONT EN DE ORNAMENTENKOORTS VAN DE BELLE ÉPOQUE

GEORGES HOUTSTONT ET LA FIÈVRE ORNEMANISTE DE LA BELLE ÉPOQUE

Museum van de Nationale Bank—Warmoesberg
57—Brussel

31 mei 2021– 1 oktober 2021

Gratis toegankelijk van maandag tot vrijdag 09u-17u.

Deze tentoonstelling is een samenwerking van urban.brussels en het Museum van de Nationale Bank

Coördinatie:

Paula Dumont voor urban.brussels

Jules Huysmans voor het Museum van de Nationale Bank

Commissaris: Linda Van Santvoort

Scenografie: sugiberry

Grafische vormgeving: Bernardo Berga

Videoreportages: Brussels Video Crew

Rondleidingen

Elke dinsdag (13u30 Frans en 15u00 Nederlands) en donderdag (13u30 Nederlands en 15u00 Frans) wordt het bezoek aan de tentoonstelling ingeleid door een gids, uiteraard met inachtnemen van de geldende coronamaatregelen. Contacteer 02 221 22 06 of museum@nbb.be om te reserveren.

De commissaris van de expo, Linda Van Santvoort, vertelt graag in detail over haar onderzoek naar de ornamentist Georges Houtstont. Je kan haar beluisteren tijdens de uitzonderlijke openingsdagen op 21 juli (14u Nederlands, 15u30 Frans) en 15 augustus (14u Frans, 15u30 Nederlands). Contacteer ook hier 02 221 22 06 of museum@nbb.be om te reserveren.

Opgelet! Op 18 en 19 september, tijdens de Open Monumentendagen, reserveer je je bezoek via de module van urban.brussels. Je kan dan bovendien in het Hotel van de Gouverneur het werk van Georges Houtstont bewonderen. Ook hier is reserveren de boodschap!

Bezoekersgids ter beschikking in NL, Fr, E, D

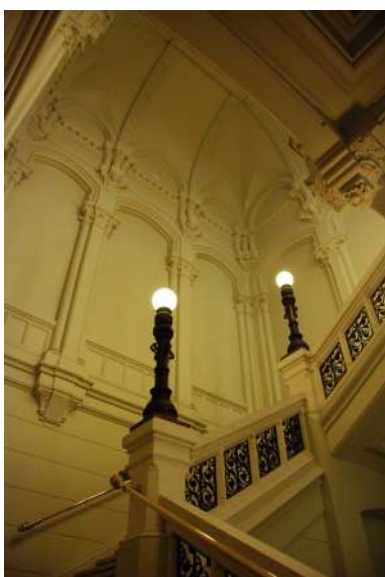

“De mysterieuze meneer Houtstont”, een gratis wandelgids voor families, verkrijgbaar aan het onthaal in het museum of via

www.erfgoedklassen.brussels

De tentoonstelling brengt Georges Houtstont in beeld via diverse aspecten van zijn persoonlijkheid en zijn oeuvre en confronteert de bezoeker met de technieken en de materialen die de ornamentist beheerst. Het is de gelegenheid om kennis te maken met een aspect van de architectuur dat zelden belicht wordt en waarvan de makers vaak anoniem zijn gebleven.

De tentoonstelling gaat door in het museum van de Nationale Bank; een voormalig bankgebouw van de *Union du Crédit* dat door architect Désiré De Keyser in 1872 is ontworpen en waarvoor Houtstont de ornamenten maakte.

De dialoog tussen de tentoongestelde gipsen modellen en het uitzonderlijke decor van de architectuur, maakt deze tentoonstelling tot een unieke ervaring. In de scenografie heeft de ontwerper ingespeeld op de specifieke rol van het ornament

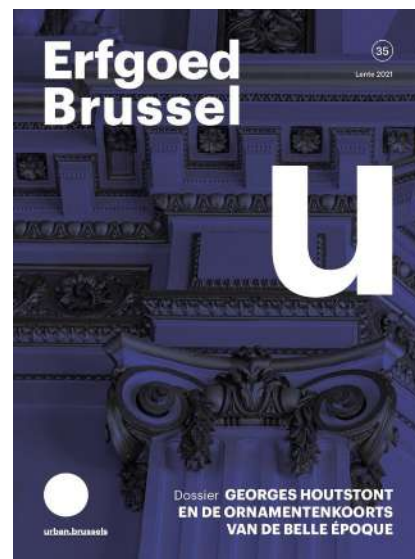
en aspecten van 'reproductie'.

Verschillende stukken uit de collectie van Epitaaf waaronder ook ateliermeubilair zijn sfeerbepalend.

Een reeks van vijf korte videoreportages toont hoe het vak van ornamentist zelfs vandaag nog stand houdt, welke hedendaagse technologie het oude vakmanschap ter hulp schiet en hoe zeldzaam bewaarde gipsen collectiestukken geconserveerd worden.

5. PUBLICATIE/ PUBLICATION HOUTSTONT

Het 35ste nummer van Erfgoed Brussel is volledig gewijd aan het werk en leven van Georges Houtstont.

Verkrijgbaar aan het onthaal van de Sint-Gorikshallen, Sint Gorikspein 1 Brussel. 15€

Ook te koop bij Epitaaf vzw.

Le numéro 35 de la série Bruxelles Patrimoines est entièrement consacré à Georges Houtstont, sa vie et son oeuvre.

Disponible à l'accueil des Halles Saint-Géry, Place Saint-Géry 1, Bruxelles. 15€

Egalement en vente chez Epitaaf asbl.

6. IN HET VOETSPoor VAN HOUTSTONT - DAGUITSTAP - VRIJDAG 09/07 & 20/08

Ter gelegenheid van de tentoonstelling en publicatie van Houtstont organiseert Epitaaf vzw twee exclusieve dagexcursies. In het voetspoor van de ornamentist-beeldhouwer kijken we naar de stad zoals we die nog nooit eerder hebben gezien.

Programma

10u: Museum van de Nationale bank van België— Warmoesberg 57 - bezoek aan de tentoonstelling

11u-12u30: we verkennen een deel van de binnenstad op zoek naar gebouwen waar Houtstont aan meewerkte (ca. 1,8 km)

12u30 : we nemen tram 93 richting Laken en volgen het 'tracé Royal'.

13u : te gast in huis Salu— "Brusselse koude schotel"

14u30– 16u: kennismaking met de collectie Houtstont in het atelier Salu

INSCHRIJVEN KAN TOT 05/07 EN 15/08.

Het aantal deelnemers is beperkt tot 10.

Prijs P.P. 50€

(maaltijd en tramrit inbegrepen) Epitaaf leden krijgen een reductie van 10€.

Wenst u deze uitstap te boeken voor een eigen gezelschap van 10 personen, contacteer ons en we bekijken wat mogelijk is (niet in Weekends)

7. OPEN DEUR— HOUTSTONT IN HET ATELIER SALU

Houtstont en Salu, wat hebben die met elkaar te maken? op het eerste zicht niet zoveel, maar toch...

Allebei zijn ze beeldhouwers en actief in het Brussel van de belle époque. De eerste verlaat zijn geboortestad om het in Brussel te maken als ornamentist. De tweede blijft in zijn vertrouwde thuisstad maar hij specialiseert zich in de funeraire sculptuur. Het zijn allebei kunstenaars die hun succes vinden in de artistieke metropool die Brussel toen was.

Epitaaf laat tijdens een reeks opendeurdagen de bezoekers een blik werpen in het 'depot' van de Houtstont collectie. In een tentoonstelling worden de gipsen van Houtstont- sommige nog in restauratie— belicht.

Zelfs voor onze trouwe vrienden en sympathisanten die al vaak bij ons over de vloer kwamen wordt dit een gelegenheid om iets 'nieuws' te ontdekken.

U kan dit bezoek combineren met een bezoek aan de tentoonstelling in het Museum van de Nationale Bank.

KALENDER

VRIJDAG 18 JUNI

VRIJDAG 25 JUNI

VRIJDAG 23 JULI

VRIJDAG 30 JULI

VRIJDAG 20 AUGUSTUS

VRIJDAG 27 AUGUSTUS

Steeds van 10 tot 17 u

Ingang gratis

Depot van de ateliers Menchior te Anse (Luik) (foto LVS)

Met onze jaarlijkse ledendag blijven we in het spoor van het thema in deze Tafofiel.

Dat brengt ons naar Luik waar we in de voormiddag een bezoek brengen aan het atelier van beeldhouwers-ornamentisten— staffeurs Menchior die sinds 1850 en al zes generaties het vak met veel passie en kunde beoefenen. We krijgen er een rondleiding van Daniel Menchior (4de generatie).

Wilt u alvast kennis maken met dit bedrijf en haar veelzijdige activiteiten. Bekijk het filmpje dat speciaal is gemaakt ter gelegenheid van de Houtstonttentoonstelling. (QR code p. 20)

Alle rondleidingen gebeuren in het Frans.

Inschrijven is verplicht en kan tot 15/08 op :

info@epitaaf.org

Wie inschrijft zal een mail ontvangen met meer concrete gegevens (uur van afspraak, programma van de dag).

Het bezoek gebeurt met individueel vervoer.

Deelname is gratis en exclusief voor onze leden.

In de namiddag brengen we een bezoek aan de begraafplaats van Luik te Robermont. Onder begeleiding van een gids en maken we kennis met deze bijzonder interessante begraafplaats.

Begraafplaats Robermont, Onder het graf van architect Serrurier-Bovy (foto LVS)

OPEN MONUMENTENDAGEN TE BRUSSEL – 18 EN 19 SEPTEMBER 2021 – “MEETING POINTS”

De gezondheidscrisis die we hopelijk snel achter de rug hebben heeft aangetoond hoe essentieel simpele zaken zijn als elkaar fysiek kunnen ontmoeten, gedachten kunnen uitwisselen, ervaringen delen en getuigenis afleggen van de eigen dagelijkse realiteit.

We hebben behoefte aan dat soort van gezelligheid, rechtstreeks én fysiek. En die is ook helemaal niet nieuw. Zo heeft die elementaire behoefte aan uitwisseling wel degelijk de architectuur van onze interieurs en onze openbare ruimte beïnvloed en zelfs bepaald, maar ook de typologie en de organisatie van onze gebouwen. Een aantal daarvan is zelfs specifiek ontworpen om aan die essentiële behoefte tegemoet te komen. Zo was het voormalige beeldhouwersatelier Ernest Salu een ontmoetingsplek voor kunstenaars (beeldhouwers) die ofwel permanent ofwel tijdelijk in het atelier werkten in functie van funeraire opdrachten. Tevens was het een commerciële ontmoetingsplek voor potentiële klanten – meestal de beau-monde – die in de vitrine, wintertuin of later in de fonteinzaal hun modellen konden uitkiezen.

Deze ontmoetingen werden verdergezet op het kerkhof zelf. Het kerkhof was immers vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw niet alleen een plek van herdenking, rouw of bezinning, maar ook een van ontmoetingen tussen leden van bekende en minder bekende families.

Tijdens de eerstkomende OMD opent vzw Epitaaf de deuren van het voormalige atelier Salu voor een thematische tentoonstelling en rondleidingen op het kerkhof van Laken.

COLOFON

Epitaaf vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16

1020 BRUSSEL (Laken)

info@epitaaf.org

www.epitaaf.org

rekeningnr.: BE20 0682 0392 6056

lidmaatschap: 25€

Voor de realisatie van deze Tafofiel, dank aan:
urban.brussels, Museum van de Nationale Bank,
CIDEP

Heeft u een voorstel voor een bijdrage in de
Tafofiel ? Een artikel dat verband houdt met
funerair erfgoed?
Aarzel niet ons uw voorstel te doen via mail

Volg ons ook op **facebook**

<https://www.facebook.com/atelier.Salu/>